

матеріальні і духові, творити і здобувати” (Липа Ю. Київ – вічне місто. – Женева, 1946. – С. 8).

На Київському Майдані, де перепалювалося у вогні все чуже, неприйнятне для українського єства, з диму пожарищ виростав загублений в останніх десятиліттях дух соборного державництва. Саме це не дало нам втратити Столицю, а перемогти. Цей момент найвищої слави нашої Столиці став водночас і найвищим злетом української слави в XXI столітті. Можемо стверджувати, що 20 лютого 2014 року українська нація знову коронувала себе.

Відтак уже достатньо чорні круки напилися крові з тіл наших полеглих героїв – Небесна сотня постійно поповнюється новими жертвами. І тільки тоді, коли ті круки захлинуться від ворожої крові, можна буде стверджувати, що ми відродилися. І потвердять це дзвони Святої Софії! І хай на її банях спочине навічно небесна благовість, про що казав Андрій Первозваний.

Маємо зрозуміти остаточно: ключ до української незалежності – в Києві. І в цьому ми переконуємося й понині, бо саме “мати городів руських” і досі є невичерпним джерелом сили і духу нашої нації.

*Р. С. Огірко  
завідувач кафедри теорії та історії держави і права  
НПУ імені М. П. Драгоманова,  
кандидат юридичних наук, професор  
(м. Київ)*

## **ІДЕЯ “ЛІБЕРАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ” ЯК ВИРАЗ КРИЗИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Актуальність заявленої теми доповіді обумовлюється тим, що на наших очах руйнується усталений міжнародний правовий порядок і міжнародна безпека. Одним із найважливіших засобів недопущення цього є розбудова сучасної або “ліберальної імперії”, по поняттю здатної сконцентрувати могутню владну силу, що зможе реально опанувати стихію плюралізму інтересів та національних ідентичностей ліберально-демократичних держав і не допустити локальних конфліктів і можливої світової війни.

Автором цієї суперечливої ідеї “ліберальної імперії” є англійський вчений, політичний і державний діяч Роберт Купер, який вважає головним аргументом в користь своєї гіпотези створення єдиної європейської “ліберальної імперії” те, що сучасні ліберально-демократичні держави Європи по своїй природі й інтересам дуже схожі з державами кінця XIX – початку XX ст. Тобто міжнародний правовий порядок з їх участю можливий лише при рівновазі сил або завдяки гарантіям держав-гегемонів. Тому сучасний світ суверенних держав зовсім не виключає силової зміни кордонів і

гарячої війни, в тому числі світової, а єдиним виходом є встановлення силової політичної гегемонії над ними [3].

Ця загроза залишається в силі, як вважає Р. Купер, якби навіть ліберально-демократичні держави змогли об'єднатися в 3-4 різних блоки, оскільки це не гарантує, що вони зможуть ухилитися від силового зіткнення між собою і не викликати світової катастрофи. Тому саме єдина європейська ліберальна імперія, є реальним виходом із загрози світової війни “всіх проти всіх”. Оскільки в постімперському сучасному світі старий тип імперії неможливий, пропонується утворення постсучасної або ліберальної імперії. Автор називає деякі її характерні риси: принцип добровільності входу до неї держав; договірний характер; імперія має ґрунтуватися тільки на співпраці; якщо і допускається інтервенція, то тільки для порятунку цивілізації, а не панування; в постсучасній імперії не може бути своїх економічних і фінансових інтересів, а головною її функцією буде оборона та, зокрема, недопущення анархії у країнах-сусідах [3].

Ще донедавна в науковій літературі (в Україні – до нинішньої російсько-української війни) феномен імперії перебував в архіві “непотрібних речей”, як вираз повного і остаточного розрахунку історії з імперією як уособленням насильницького і несправедливого суспільного і державного устрою, який завжди задумувався і будувався як безкінечна в часі оаза стабільності, добробуту, безпеки і монопольного панування (наприклад, тисячолітній рейх), а неминуче завжди виявлявся тимчасовим, хибним і катастрофічним.

Оцінюючи контроверсійність ключового поняття цієї доповіді слід згодитися із загальноприйнятою думкою, що імперська форма держави несумісна з принципами демократії, верховенства права та незалежним громадянським суспільством. Однак, щоб виявити і зрозуміти теоретичний, пізнавальний і прикладний потенціал поняття “ліберальної імперії” його потрібно вставити у відповідним понятійно-категоріальний ряд сучасного державознавства і політологічної науки та хронологічно-цивілізаційний контекст європейської історії 19-21 ст. Тобто виявити, як стала можливою ідея “ліберальної імперії”, чому і як вона з'явилася в історичному часі, які її риси і в чому її доцільність.

В сучасних юридичних і політологічних енциклопедіях і словниках імперію звичайно визначають як форму держави, на чолі якої стоїть імператор (цар), що очолює вертикаль імперського владарювання, побудовану на основі непорушного ієрархічного принципу. При такому підході в тіні залишається головна, на наш погляд, кваліфікаційна ознака імперії як форми державної організації – насильницький метод її формування, а саме: через загарбання територій, колонізацію та інші форми експансійного розширення імперського впливу та домінування імперської влади [Рябов].

Є правильним найперше і найпростіше емпірично-емоційне сприйняття суті всякої імперії як винесеного назовні у сферу взаємин між народами відносин

рабовласника і раба, принципу нікчемності людини і підкорення народів. Сьогодні, на наш погляд, це є усталений морально-етичний і політико-правовий критерій оцінки державних утворень імперського типу, їх юридичної природи, форм діяльності та політики і одночасно історичний критерій, так би мовити, відбору: їх збереження або відкидання. Саме цим і пояснюється, чому всі відомі нам десятки імперій, аж до останньої – СРСР, розвалилися і щезли.

Але з іншого боку, треба належно оцінити і сприйняти той факт, що крім названого суб'єктивного аспекту сутність виникнення імперій, вони мали і об'єктивні основи свого буття. Людська історія в зазначеному аспекті є історією імперій саме тому, що вони також ставали формою і способом розв'язання так званих постійних і вічних проблем існування людини і народу, перш за все безпеки, охорони життя, збереження культури, відтворення звичного способу існування цивілізації, недопущення внутрішніх розколів і самознищення тощо.

Імперія як державно-правова форма історичного існування людства, яка за тисячоліття пройшла помітну еволюцію, де ми бачимо вражаючу різницю між імперіями європейської цивілізації, що продовжили імперсько-правову традицію Стародавньої Римської імперії та донині зберігають сліди особливостей її форми та політико-правової природи. Справа в тому, що тільки стародавнім грекам вдалося в якійсь мірі обмежити і впорядкувати здійснення необмеженої державної влади через правову фіксацію цінності і прав особи громадянина полісу, яке закріпилося як розділення публічної і приватної сфер життя общини. Пізніше ця новела набула досконаліх державно-правових форм у Римській державі, де відносно гармонійно поєдналися правова державність і ефективне імперське домінування на всьому просторі європейської ойкумени.

Ця греко-римська традиція самообмеження імперської влади через цінність і права громадянина продовжилася у Середньовічній європейській цивілізації, але вже у вимірі вимог християнського змісту владарювання. З іншого боку, ми бачимо тип азійської імперії-деспотії, яка має іншу політико-правову природу, і є втіленням абсолютної нічим і ніким необмеженої влади, яка була незмінною на протязі тисячоліть (Стародавній Єгипет до римського завоювання, Китай до початку 20 століття).

Серед інших світових імперій своїми особливостями, виділяється Російська (Московська) імперія, яка має ту унікальну ознаку, що почала формуватися виключно зверху на основі принципів монгольсько-ординської системи владарювання, а її соціально-спільнотна і громадсько-культурна база формувалася, а населення структурувалося саме на цій монгольсько-імперській владній основі. Нині навпаки, – імперія виростає і будується не зверху зі сторони держави, а знизу: російське суспільство само живить, вирощує і структурує імперську ідею і імперську плоть. Тут імперська держава слідує за російським суспільством: держава змінює назву, соціальну і політико-правову природу, форму, а імперія при цьому завжди

зберігається. Про це добре сказав сучасний провідний імперський ідеолог А. Дугін: “Заради імперії росіянин готовий на все: терпіти, страждати, стояти на колінах, як писав маркіз де Гюстен, підкорятися чиновникам – злодіям і самодурам, безголовій владі, жадібним, брехливим і підлим її сатрапам. Заради імперії росіянин готовий знищити весь світ разом з самим собою, лише б була імперія. Росіянин настільки любить імперію, що готовий назвати її будь-яким іншим іменем: демократією, культурою, цивілізацією, рівноправністю всіх народів, соціалізмом, федерацією, світовою революцією, інтернаціоналізмом (нині – “русским миром” – Р. О.). Але всі ці поняття прикривають любов до імперії.” [2].

Треба сказати, що у 2003 році в Російській Федерації була досить прагматична спроба партією “Союз правых сил” і її лідерами ввести у політичну теорію і практику концепт російської “ліберальної імперії”. Ось як це бачив один із авторів ідеї А. Чубайс: “Метою Російської держави повинна стати побудова ліберальної імперії ... Для мене ліберальний імперіалізм зовсім не означає, що ми можемо серйозно відмовитися від принципу порушення кордонів. Що ми будемо порушувати загальновизнані норми міжнародного права. Це означає, що держава всіма способами сприятиме розвитку російської культури і культури інших народів в наших країнах-сусідах. Крім того, Російська держава повинна сприяти експансії російського бізнесу до наших сусідів і підтримувати базові цінності свободи й демократії і в державах-сусідах і в Росії.” [9].

У 2003 р. ідея “ліберальної імперії” могла стати певною альтернативою утопічному проекту реставрації Російської імперії Путіна, який 58ол.58сталізовуюся саме в цей час. Але не стала і не могла стати з причин, названих вище. А справжньою енергетикою і натхненням імперського проекту Путіна є війна і знищення європейської цивілізації разом з таким “побратимом” по імперських справах як ІДІЛ, зв’язок і координація з яким нині пильно маскується. Якщо і був якийсь вищий смисл в так званій “ліберальній імперії” в Росії, так це реалізація в ній в ХХІ ст. ідеї першої пол. ХІХ ст. російського класика: “в Росії держава є головний європеець”. Тобто, побудова масштабного за задумом і об’ємом демократичного проекту “Європейська Росія” з централізованою автократичною державою не як самоцілі, а з єдиною метою: зверху, виключно доцільно, з опорою на досягнення сучасної світової гуманітарної і соціальної науки спробувати змінити менталітет окремої людини і усієї спільноти за назвою “росіяни”. Наскільки це можливо і як цього досягти, це окрема тема.

Імперії, як бачимо, крім політико-правових ознак, істотно різнилися особливостями релігійних, культурних, економічних і, зрештою, цивілізаційних характеристик. Але найважливішим і вирішальним критерієм поділу з точки зору значення в світовій історії є поділ імперій на два типи: ті, що по об’єктивних причинах змінювалися і критеріями цієї об’єктивної зміни були поступ, хоч і невеликий, прогрес у створенні умов для визнання і реалізації природних прав людини і народів, і навпаки – були і є імперії, які не змінюються [5; 8].

У Британській колоніальній імперії, виходячи із демократичних традицій Англії, стався цілком невинуватий випадок: імперське панування, що є загальним імперським правилом, тут виявилось не виключно самоціллю, а закономірно поєдналося із певними гуманітарними цілями щодо народів і колоній імперії, наскільки на ділі це було можливим у ХІХ ст. – на початку ХХ ст., що і стало підставою кристалізації і закріплення позитивного, креативного поняття “ліберальна імперія” [8]. Достатньо порівняти цю англійську колоніальну практику з цілями і методами імперського правління тієї ж Німеччини чи Російської імперії. І цілком закономірно, що ця змістовна особливість Британської колоніальної імперії у другій пол. ХХ ст. породила феномен Британської співдружності націй (Співдружності).

Спочатку сам термін “ліберальний імперіалізм”, “ліберальна імперія” були ужиті Р. Купером для концептуалізації ідеології і політики Британської колоніальної імперії. Поняття “ліберальної імперії” на перший погляд сприймається як оксюморон зразка “гарячий лід” чи “суха вода”. Однак воно не є таким: по-перше, це поняття закріпило існування як певного унікального різновиду європейського колоніального імперського утворення під назвою Британська колоніальна імперія; по-друге, воно зафіксувало і зберегло факт прогресивної трансформації європейських імперій (ширше – держави взагалі) через визнання природних прав людини і народів; по-третє, це логічно суперечливе поняття “ліберальної імперії” цінне своїм пізнавально-продуктивним потенціалом, що дозволяє відкрити нову якість і нове розуміння природи феномена імперії як розумно організаційного і владного домінування, що не є самоціллю, а має завдання утвердити природні права людини і нації.

Для нас важливо, що прообразом майбутньої “ліберальної імперії” Роберт Купер вважає не США, а ЄС [3]. Не маючи можливості через брак місця аналізувати аргументи автора, ми в цілому підтримуємо цей вибір майбутньої постсучасної моделі імперії.

Європейський Союз, і це загально визнано, є справжнім проривом у сучасних міждержавних відносинах, унікальна цивілізаційна єдність близьких по морально-духовній, культурній і політико-правовій основах. ЄС також є одним з перспективних організаційно-правових форм світового глобалізаційного процесу. Тому український євроцивілізаційний вибір безумовно є вірним, незважаючи на критику ЄС, яка слідує нижче.

Ідея європейської єдності, спираючись на глибокі тисячолітні релігійні, морально-етичні і політико-правові основи, проте сьогодні зав’язалася і скристалізувалася переважно лише навколо економічного стрижня. Мета, методи та способи функціонування і розбудови цього Союзу саме економічні. Тобто, смисл існування ЄС – це відтворення ефективної економіки лідерів Союзу і підтримання інституційної і функціональної системи ЄС заради економічного успіху через фінансову і економічну допомогу, дотації, субсидії і позики, які лідери справно платять реципієнтам – державам-членам Союзу. Великобританія відмовилася платити,

тому і не ввійшла у єврозону, а сьогодні вийшла з ЄС. І навпаки, – серед держав-утриманців допомог є одностороннє сприйняття вищої цілі Союзу. Наприклад, Польща одержить у новому бюджетному періоді 73 млрд. євро дотацій (у минулому бюджетному періоді одержала приблизно стільки ж), але, як і Угорщина та Словаччина, не прийняла ні одного біженця, хоча угоду про розподіл біженців підписала. Союз з такою моральною і організаційно-правовою практикою, і це очевидно, перспективи не має. Але проблеми в Європейському Союзі з'явилися не самі по собі, а є похідними від кризових проявів ліберальної державності в період глобалізації.

Утопізм і крайнощі ідеології лібералізму і політичної практики демократичної держави були не такі помітні і руйнівні в рамках реалізації принципів ліберальної демократії в національних державах в умовах протистояння з тоталітарною державністю. Але як тільки ця напруга спала і логіка глобалізації набрала силу, як би несподівано цей утопізм принципу абсолютної свободи кожного абстрактного індивіда буквально вибухнув політико-правовими, культурно-релігійними і навіть масовими побутовими ексцесами, конфліктами і потрясіннями. Стало очевидно, що свобода кожного індивіда неминуче обмежується свободою іншого, а тому не може бути абсолютною. А постійні гострі суперечності релігійних й етнокультурних та інших спільнот і груп у сучасному суспільстві постали ще гостріше, бо згідно теорії ліберальна держава має бути послідовно нейтральною щодо різних цінностей, релігійних і культурних поглядів і вподобань, оскільки для їх носіїв – людських спільнот і груп є громадянське суспільство, де вони можуть себе вільно реалізувати [4].

В доглобалізаційну епоху, коли значення економічного, ширше – матеріального інтересу для індивіда, суспільства і держави були вирішальними і домінуючими, вищеназваний розподіл функцій держави і громадянського суспільства був прийнятним. Але нині коли внаслідок глобалізації проблема ідентичності піднялася на рівень повсякденної державної політики і коли всі колишні керівники провідних держав Європи (Н. Саркозі, Д. Кемерон, а нині також А. Меркель) визнали крах політики мультикультуралізму, значення демократичної держави має зростати.

Західні теоретики “ліберальної нейтральності держави” наполягають на дотриманні старих принципів – кожна людина сама найкраще знає, що їй потрібно, що є благо, а держава не повинна надавати перевагу жодним уявленням про це [4]. Однак повсякденна європейська практика свідчить про крах цієї теорії, яка є міфом, оскільки держава не може залишатися байдужою до змагань ідентичностей, особливо, коли мова йде про ідентичності етнічних спільнот. Це вже проблема цілісності держави і її безпеки і тут абстрактні правові приписи не можуть бути імперативними.

**Висновки.** Ліберальна державність, у тому числі в рамках свого передового загону – держав євроатлантичної цивілізації нині перебуває у безпековій кризі у багатьох своїх аспектах діяльності і функціях і її здатність бути гарантом під сумнівом.

Зміст цієї кризи полягає не в тому, що піддаються сумніву чи ігноруються природні права людини чи права національних та інших меншин, чи відкидається представницька демократія та інші європейські цінності. Криза полягає в іншому: ці й інші природні права і цінності в нинішніх політико-правових, морально-етичних і світоглядних реаліях європейської цивілізації ліберальна держава фактично не може реалізувати, гарантувати і головне, – забезпечити їх подальший розвиток.

Головною причиною появи ідеї “ліберальної імперії” є негативний стан міжнародної і національної безпеки і міжнародного правопорядку. Однак ця ідея містить дуже важливу і перспективну ознаку – вона може конституюватись не як самоціль, а як суто доцільне формування, що знаменує собою новий підхід до змісту та принципів організації діяльності постсучасної держави. Ідея “ліберальної імперії” та її ознаки - це явний відхід від класичної концепції ліберальної державності.

Автор ідеї правильно вважає, що прообразом майбутньої ліберальної імперії має бути ЄС. Проте чинна функціональна політико-правова модель ЄС по меті і завданнях діяльності не схожа на ідеальну ліберальну імперію Р. Купера. І якщо у функціонуванні майбутнього ЄС діятимуть принципи добровільності, рівності і консенсусу, то єдиною надійною основою досягнення цієї єдності має стати право націй на самовизначення, яке вони (нації) взаємно одна за одною визнають, як своє природне право на свободу, повагу і рівноправність. Це взаємне визнання природного права націй легко дістане міжнародно-правове закріплення в доповнення до нині чинного принципу самовизначення націй, що й стане політико-правовою основою майбутнього Європейського Союзу.

Попри певні позитивні змістовні пункти (спеціалізована юрисдикція, відсутність власних фінансових і економічних інтересів, добровільність участі держав-членів - частин імперії) – ідея “ліберальної імперії” це поки-що уявна конструкція, що загалом нагадує “внутрішнє НАТО” в ЄС. Тому ця ідея є лише ескізом, який вибудований по методу аналогії і у цьому варіанті не може вважатися навіть першим підходом до вирішення проблеми теперішньої кризи ліберально-демократичної державності.

Питання концептуалізації ідеї “ліберальної імперії”, принципів її політико-правової природи, державно-правового механізму, процедур та регламентів залишається відкритим.

#### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. *Cooper R.* The post-modern state and the world order / R. Cooper. – Режим доступу : <http://www.demos.co.uk/publications/thepostmodernstate>.
2. *Дугин А.* Тезиси о либеральной империи Чубайса / А. Дугин. – Режим доступу : <h://evrazia.org/modules.php?cid=1582>
3. *Купер Р.* Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке / Р. Купер ; пер. с англ. – Москва : Московская школа политических исследований, 2010.

4. *Буричко З. О.* Ліберальна держава і громадянське суспільство як механізми узгодження ідентичностей та регулювання політичних і соціальних відносин // Наукові праці Чорноморського держ. університету імені Петра Могили Сер.: Політологія. – 2011. – Т. 155. Випуск 143. – С. 27-31. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/ujrh/npchdupl\\_2011\\_155\\_143\\_7](http://nbuv.gov.ua/ujrh/npchdupl_2011_155_143_7)
5. *Крупнов Ю.* Почему либеральная империя в России не получится? – Режим доступу : [www.krounov.ru/5/215\\_1.shtm](http://www.krounov.ru/5/215_1.shtm)
6. *Русанова М.* Историчний розвиток ліберального імперіалізму у роботах Роберта Купера // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сер.: Історія. – 2016. – В. 1. – № 8.
7. *Рябов С. Г.* Політологія: словник понять і термінів / Сергій Геннадійович Рябов. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Видавничий дім “КМ Академія”, 2001. – 256 с.
8. *Фергюсон Н.* Империя. Чем современный мир обязан Британии “Астрель”. / Н. Фергюсон. – Москва. – Режим доступу : [www.klex.ru/go](http://www.klex.ru/go)
9. *Чубайс А. Б.* Либеральная империя – это ориентир, далеко уходящий за пределы 2008 года / А. Б. Чубайс // Профиль – 2003. – Режим доступу: <http://monop.livejournal.com/134659.html>

*Бучма О. В.*  
*професор кафедри теорії та історії держави і права*  
*Національного педагогічного університету*  
*імені М. П. Драгоманова,*  
*кандидат філософських наук, доцент*  
*(м. Київ)*

## РЕЛІГІЙНА СВОБОДА І СВІТОГЛЯДНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ВИМІРИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНОСТІ

Свобода як здатність діяти у відповідності з власними інтересами, потребами, цілями детермінує не лише наявну (нинішню), а й майбутню суспільно-правову реальність та визначає в ній місце людини. Гарантована й забезпечена позитивним правом можливість реалізації суб'єктивного права є головним показником демократичності, цивілізованості, гуманності держави. Й навпаки – обмеження, заперечення чи звуження прав і свобод, зокрема юридичними засобами створює ґрунт для руйнування держави, а суспільство позбавляє майбутнього.

Свобода – виключне право суб'єкта на вибір траєкторії власного буття, що реалізується в системі суспільних відносин. А це означає, що права і свободи одного суб'єкта в процесі їх реалізації можуть зіштовхуватися з правами і свободами іншого. Останнє потребує, з одного боку, чіткого визначення меж прав і свобод, а з другого – їх (прав і свобод) врегулювання різноманітними засобами – економічними, політичними, моральними, правовими тощо.

У 1991 році Україна добровільно відмовилася від тоталітарної моделі системи управління, відновила державний суверенітет, а згодом проголосила себе